

Nationalismin tutkimusohjelmat

Primordialismi, modernismi ja ethnosymbolismi Imre Lakatoksen
tieteenfilosofian kautta tarkasteltuna

Oulun Yliopisto

Historiatieteet

Tieteiden ja aatteiden historian kandidaatintutkielma

22.5.2019

Juhokalle Pekkala

Sisällysluettelo

JOHDANTO	3
1. IMRE LAKATOS JA HÄNEN TIETEENFILOSOFIANSA.....	6
1.1. Imre Lakatos.....	6
1.2. Lakatoksen tieteenfilosofia.....	7
1.2.1. Tutkimusohjelmien metodologia	8
1.2.2. Historia ja sen rationaaliset rekonstruktiot eli historiallinen metodologia	9
1.2.3. Nationalismin tutkimussuuntaukset Lakatoksen tutkimusohjelmina.....	11
2. NATIONALISMIN HISTORIAN TUTKIMUKSEN KOLME PÄÄSUUNTAUSTA	12
2.1. Primordialismi.....	12
2.2. Modernismi	14
2.3. Etnosymbolismi.....	17
3. NATIONALISMIN TUTKIMUKSEN TULEVAISUUS	20
LOPPULAUSE	23
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS.....	24

JOHDANTO

Tutkielmani käsittelee nationalismin historiantutkimuksen kenttää Imre Lakatoksen tieteenfilosofian kautta. Tutkimuskysymykseni on, miltä nationalismin historiantutkimuksen kolme eri pääsuuntausta vaikuttavat Lakatoksen tieteenfilosofian kautta tarkasteltuna. Pääasiallisina lähteinäni nationalismin tutkimuksesta toimivat kolme Anthony D. Smithin teosta: *Nationalism and Modernism* (1998), *Nationalism: Theory, Ideology, History* ja *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism* (2000). Lakatoksen tieteenfilosofiaa varten lähteiksi valitsin kaksi Imre Lakatoksen tutkimusartikkelia, joissa hän esittää tieteellisten tutkimusohjelmien metodologiansa ja sen suhteen historiaan ja historiankirjoitukseen, eli historiallisen metodologiansa.¹ Tämä johtuu siitä, että Lakatoksen tieteenfilosofia on helppo hahmottaa näiden kahden eri tason kautta, ja analyysini päävälineenä olevaa historiallista metodologiaa on vaikea ymmärtää ilman hänen tutkimusohjelmien teorian tuntemusta.² Jotta Lakatos ei esiintyisi tutkielmassa vain filosofiansa kautta, hänen henkilöhistoriansa esittelemistä varten otin lähteeksi Brendan Larvorin *Lakatos: An Introduction* (1998) teoksen.

Kaikista nationalismin tutkijoista valitsin Smithin hänen merkittävän roolinsa takia koko tutkimuskentän kehittämisessä. Hänen teoksensa *The Ethnic Origins of Nations* (1986) yhdessä John Armstrongin *Nations before Nationalism* (1983) kanssa olivat ensimmäisiä modernisaatioteorioita kritisoivia teoksia ja omalta osaltaan synnyttämässä koko nationalismin historiantutkimuksen poleemista ja stimuloivaa kenttää.³ Smith oli myös perustamassa etnisyyden ja nationalismin tutkimuksen yhdistystä (ASEN) ja toimi *Nations and Nationalism* -journalin päätoimittajana sen perustamisesta vuonna 1995 lähtien kuolemaansa saakka vuonna 2016.⁴ Hänen omalta osaltaan kehittämä etnosymbolismin tutkimussuuntaus on kronologisesti myös viimeisin paradigma nationalismin historiantutkimuksessa, jos emme laske 2000-luvulla kehittyneitä uusia suuntauksia omaksi, esimerkiksi postmodernistiseksi, tutkimussuuntaukseksi.⁵

Valitsin nämä teokset Smithilta, koska *Nationalism and Modernism* teoksessa Smith esittää ensimmäisen täsmällisen määritelmän etnosymbolismista paradigmana, kun taas *Nationalism: Theory, Ideology, History* on kansantajuistavampi yleisteos nationalismin historiantutkimuksesta Smithin näkökulmasta. *The Nation in History* teokseen päädyin taas siksi, että se osallistuu

¹ Lakatos 1978, 8-93: *Falsification and the methodology of scientific research programmes* (1970) ja 102-123: *History of science and its rational reconstructions* (1971).

² Kiikeri & Ylikoski 2004, 69.

³ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 22; Özkrimli 2000, 2, 167-168.

⁴ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 55.

⁵ Smith 1998, 219-220, 224-225. Ks. myös Özkrimli 2000, 190-191.

nationalismin historiankirjoituksen debattiin. Tukevaksi tutkimuskirjallisuudeksi otin Mika Kiikerin ja Petri Ylikosken *Tiede tutkimuskohteena* teoksen tieteenfilosofiasta, sekä kaksi yleistestä nationalismin historiantutkimuksesta, Jussi Pakkasvirran sekä Pasi Saukkosen *Nationalismit* (2005) ja Umut Özkrimlin *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* (2000).

Ajatus aiheen tutkimiseen heräsi ollessani vuonna 2017 syksynä kahdella lukupiirikurssilla samaan aikaan, joista toinen käsitteli nationalismia ja toinen kiistaa tieteen rationaalisuudesta. Lakatos kirjoittaa, kuinka erilaiset tieteenfilosofiat metodologioidensa kautta luovat pohjan erilaiselle historiankirjoitukselle ja historioitsijan tutkimille ongelmille.⁶ Sama on havaittavissa nationalismin tutkimuksessa, missä erilaiset määritelmät nationalismille, voisi jopa sanoa että nationalismin filosofiat, tuottavat erilaista historiankirjoitusta nationalismista. Esimerkiksi Smith viittaa tähän puhuessaan modernistisesta historiankirjoituksesta.⁷ Näen nationalismin historiantutkimuksen ja sen historiankirjoituksen olevan verrannollinen tähän Lakatoksen käsittelemään tieteenfilosofioiden ja tieteen historiankirjoituksen suhteeseen. Aloin pohtia, voisiko Lakatoksen historiallista metodologiaa soveltaa nationalismin historiantutkimukseen. Nationalismia ja tiedettä yhdistää myös se, että molempia on tutkittu moderneina ilmiöinä, joiden tueksi kehitettiin historiallisia tarinoita. Nationalismin tutkimuksessa etenkin modernistit Eric Hobsbawm ja Terence Ranger artikkelikokoelmassaan *Invented Traditions* (1984) asettuvat tälle kannalle, kun taas tieteen historiantutkimuksessa oiva esimerkki on Loren Grahamin, Wolf Lepeniesin ja Peter Weingartin toimittama *Functions and Uses of Disciplinary Histories*.⁸

Olisi tuskin mielekästä puhua nationalismin filosofiasta, ellei se olisi yhtä vaikeasti määriteltävissä oleva ilmiö kuin tiede. Yleisesti hyväksytyyn määritelmän uupuminen tutkijoiden parissa pakottaa nationalismin tutkimukseen tutustuvan tekemään omat johtopäätöksensä siitä, mitä nationalismi oikeastaan on.⁹ Näen, että tieteenfilosofian kanssa on kamppailtu samankaltaisten määrittelyn ja historiallisen aineiston ongelmien kanssa kuin nationalisminkin tutkimuksessa. Tieteen historiaa kirjoittivat aluksi pääasiassa eläköityneet yksittäisten tieteenalojen tutkijat omasta tieteenalastaan, hieman samaan tapaan kuin nationalistista historiankirjoitusta harrastivat kansallismieliset historioitsijat 1800-luvulla.¹⁰ Vasta myöhemmin alkoi tutkijoiden kriittinen tarkastelu siitä, mitä tiede ja tieteenhistoria ovat samoin kuin mitä kansakunnat ja niiden tarinat ovat. Näiden samankaltaisuuksien vuoksi uskon, että tieteenfilosofian soveltaminen nationalismin tarkasteluun voi

⁶ Lakatos 1978, 102-103.

⁷ Smith 2000, 30.

⁸ Cunningham & Williams 1993, 426-427.

⁹ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 9; Kiikeri & Ylikoski 2004, 60.

¹⁰ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 17.

olla hedelmällistä ja tuottaa havaintoja, jotka auttavat nationalismin historiantutkimuksen kentän ymmärtämisessä.

Olen jäsentänyt tutkielmani siten, että esittelen ensin Imre Lakatoksen ja hänen tieteenfilosofiansa, jonka jaan tieteen tutkimusohjelmien metodologiaan ja historialliseen metodologiaan. Tämän jälkeen käyn läpi nationalismin historiantutkimuksessa pääasialliset tutkimussuuntaukset, primordialismin, modernismin sekä etnosymbolismin ja tarkastelen niitä Lakatoksen historiallisen metodologian kautta. Kentän jakaminen näihin kolmeen suuntaukseen on yleisesti hyväksyttyä, ja palvelee samalla aiheellisena rajauksena tutkielmalleni. Jako toimii myös tutkielman ajallisena rajauksena, sillä näiden tutkimussuuntausten myötä 1970- ja 1980-luvuilla kehittyi nykymuotoinen nationalismin historiantutkimuksen kenttä kysymyksenasetteluineen ja väittelyineen.¹¹ Lopuksi käyn läpi nationalismin tutkimuksen kentän tulevaisuudesta käytyä keskustelua pyrkien analysoimaan sitä Lakatoksen tutkimusohjelmien metodologian kautta. Tässä aineistonani toimivat Özkrimlin teoksessaan esittämät kriittiset näkemykset nationalismin tutkimuksesta sekä John Hutchinsonin *Nations and Nationalism* -journalin 25-vuotis juhlaulkaisun pääkirjoitus.¹² Menetelmänä työssä käytän lähilukua, jolla tarkoitan Smithin ja nationalismin yleisteoksien huolellista lukua pyrkien asettamaan ne Lakatoksen filosofian kontekstiin. Termeistä olen kääntänyt sanan *nation* kansakunnaksi ja *people* tai vastaavat sanat kansaksi kuvatessani nationalismin teorioita.

¹¹ Smith 1998, XI-XII. Ks. myös Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 22; Özkrimli 14-15, 57.

¹² Hutchinson 2019, *Nations and nationalism: the first twenty-five years*.

1. IMRE LAKATOS JA HÄNEN TIETEENFILOSOFIANSA

1.1. Imre Lakatos

Imre Lakatos syntyi juutalaiseen perheeseen vuonna 1922 Debrecenissä Unkarissa. Hän oli kuuluisa tieteen ja matematiikan filosofi, jonka filosofia painottui rationalismin ympärille. Brendan Larvor Lakatoksesta ja hänen filosofiastaan kertovassa yleisteoksessa *Lakatos: An Introduction* viittaakin tämän todennäköisesti johtuneen hänen elämänsä alkuvaiheista Neuvosto-Venäjäällä ja natsien miehittämässä Unkarissa. Tuolloin Lakatos koki henkilökohtaisesti autoritäärisen hallinnon asettamat indoktrinaation paineet tiedeyhteisölle. Larvorista tämä konteksti osoitti hänelle, ettei ajattelua tule kahlita minkään dogman alle. Lakatoksen filosofiassa on nähtävissä myös hänen marxilaisen koulutuksensa tausta, joka oli ristiriidassa tuon ajan englanninkielisen akatemian näkemysten kanssa. Hänelle filosofia ei ollut ikuisten totuuksien pohtimista, vaan pyrkimys tulkita nykyhetki menneen valossa tulevaisuutta varten.¹³

Hän opiskeli matematiikkaa, fysiikkaa ja filosofiaa Debrecenin yliopistossa ennen natsien miehitystä, ja valmistui sodan jälkeen arvostetusta Budapestin yliopistosta sodan jälkeen. Vuonna 1949 hän matkusti Moskovan yliopistoon, ja palattuaan sieltä 1950 joutui lähes neljäksi vuodeksi vankilaan epäselvistä syistä. Vapauduttuaan hän palasi akatemiaan ja työskenteli muun muassa todennäköisyysteorian kanssa matemaatikko Alfred Rényin alaisuudessa. Samaan aikaan hän rupesi myös kyseenalaistamaan marxilaisuutta. Unkarin kansannousussa hän osallistui lausunnon kirjoittamiseen joka pyysi tukea maailman akateemikoilta ja tiedemiehiltä kansannousulle osana kiireellä perustettua Unkarin tiedeakatemia kansallista komiteaa.¹⁴ Tässä kirjeessä hän kahden muun kirjoittajan kanssa vaati muun muassa vapautta kaikkien tieteellisten näkökulmien ilmaisulle, ja ettei tiedemiehiä ohjaisi mikään muu auktoriteetti kuin heidän oma tieteellinen kunniallisuutensa.¹⁵

Vuonna 1957 hän sai tutkijatohtorin paikan Cambridgen King's Collegesta, jossa hän kirjoitti väitöskirjansa. Väitöskirjassaan Lakatos sovelsi paljon kritiikkiä herättäneen tieteen historiankirjoituksen metodologiaan, jossa varsinaisessa tekstissä esitetään rationaalinen rekonstruktio siitä mitä historiallisessa episodissa olisi tapahtunut, jos toimijat olisivat työssään toimineet rationaalisesti. Alaviitteissä taas esitetään historiallisiin lähteisiin perustuva tapahtumien todellinen kulku. Väistönkirjansa pohjalta hän kirjoitti myös tunnetuksi tulleen teoksensa *Proofs and*

¹³ Larvor 1998, 1-2.

¹⁴ Larvor 1998, 5.

¹⁵ Larvor 1998, 6.

Refutations (1976).¹⁶ Tämän jälkeen hän sai paikan London School of Economicsista, ja vuonna 1969 tultuaan nimitetyksi logiikan professoriksi Lakatoksen filosofinen mielenkiinto laajeni matematiikasta myös muihin tieteisiin ja hän kehitti tutkimusohjelmien metodologiansa.¹⁷

1.2. Lakatoksen tieteenfilosofia

Lakatoksen tieteenfilosofia pyrkimyksenä oli tarjota tieteen kehitykselle rationaalinen selitys yhdistämällä Karl Popperin kriittinen rationalismi Thomas Kuhnin historiallisuuteen ja sosiopsykologiseen teoriaan tieteen vallankumouksista. Lakatos oli tyytymätön siihen, miten Kuhn hylkäsi rationaaliset menetelmät tieteenfilosofiassa ja näki tieteellisen muutoksen taustalla pääasiassa sosiaalipsykologisia tekijöitä.¹⁸ Kuhnin teoriassa tieteessä vallitsee ensin esiparadigmaattinen vaihe, jossa kaikki ilmiöt ovat tieteenalalle yhtä tärkeitä ja tutkimukselta puuttuu yhteinen päämäärä. Tutkijoiden kysymyksenasettelut, käsitteet ja metodologiat poikkeavat toisistaan, eivätkä tutkijat voi juurikaan hyödyntää toistensa työtä. Tämä vaihe päättyy, kun tutkijat hyväksyvät jonkin kilpailevista tutkimussuunnista yhteiseksi lähtökohdakseen. Tällöin alkaa normaalitieteen vaihe, jossa tutkimusta tehdään valitun paradigman mukaisista lähtökohdista sen päämääriä kohti.¹⁹ Ajan myötä ongelmien määrä joita tutkijat eivät pysty ratkaisemaan kuitenkin kasvaa, ja koittaa tieteellinen kriisi. Tästä seuraa paradigman muutos jota Kuhn kutsuu vallankumoukseksi, sillä se muistuttaa enemmänkin uskonnollista kääntymistä eikä tapahdu tieteellisen todistamisen kautta.²⁰

Tätä lähestymistapaa kritisoidakseen ja rationaalisuuden palauttamiseksi tieteenfilosofiaan Lakatos kehitti tutkimusohjelmien metodologiansa. Lakatoksen kuten monen muunkin tieteenfilosofin mielestä Kuhnin teoria ei kyennyt selittämään luonnontieteiden eskaloitunutta kehitystä, vaan se vaati rationaalisia mekanismeja tiedemiesten valintojen taakse. Hän näki tieteenfilosofian roolina päätellä ja selvittää, mitkä rationaalisuuden vaatimukset sopivat yhteen historiallisen todistusaineiston kanssa ja myös takasivat tieteellisen tiedon kasvun. Lakatoksen tieteenfilosofia voidaan jakaa kahteen osaan. Näistä ensimmäisessä eli tieteen tutkimusohjelmien metodologiassa, hän määrittää mitkä periaatteet ovat johtaneet tieteellisen tiedon kasvuun ja millä käsitteillä tieteen historiaa kannattaa kuvata. Toissa osa on Lakatoksen historiallinen metodologia, joka kuvaa sitä, miten tieteen historiaa tieteenfilosofian tulisi lähestyä.²¹ Tämä jako näkyy myös valitsemissani teksteissä, joista

¹⁶ Lakatos 1978, 119-120. Ks. myös Kiikeri & Ylikoski 2004, 71.

¹⁷ Larvor 1998, 6.

¹⁸ Kiikeri & Ylikoski 2004, 69.

¹⁹ Kiikeri & Ylikoski 2004, 60.

²⁰ Kiikeri & Ylikoski 2004, 61-65.

²¹ Kiikeri & Ylikoski 2004, 69.

Falsification and the methodology of scientific research programmes (1970) kuvaa Lakatoksen tieteellisten tutkimusohjelmien metodologiaa ja *History of Science and its rational reconstructions* (1971) historiallista metodologiaa.

1.2.1. Tutkimusohjelmien metodologia

Tutkimusohjelma on Lakatoksen väline tieteen jatkuvuuden kuvaamiseen, samaan tapaan kuin Kuhnin normaalitiede paradigmassa. Se koostuu samaa ongelma-aluetta käsittelevistä teorioista sekä positiivisesta ja negatiivisesta heuristiikasta, jotka osoittavat mitä ohjelmassa voidaan tutkia ja mitä taas ei. Tutkimusohjelman sisäisen teorian, tai koko tutkimusohjelman korvaaminen toisella, merkitsee tieteellistä edistystä, jos se tapahtuu metodologian sääntöjen mukaisesti. Seuraavaksi avaan ensin positiivisen ja negatiivisen heuristiikan käsitteet sekä tieteellisen edistyksen Lakatoksen metodologian kautta.²²

Negatiivinen heuristiikka määrittelee tutkimusohjelman ”kovan ytimen”, jota suojaamaan tulee avustavien hypoteesien ”suojaava vyö”. Jokainen tutkimusohjelman sisällä laadittu teoria jakaa tämän kovan ytimen, ja kun teoria kohtaa siihen sopimattomia anomalioita, ei niiden anneta kohdistua kovaan ytimeen vaan avustaviin hypoteeseihin. Esimerkkinä ehkäpä tunnetuimmasta tutkimusohjelmasta Lakatos käyttää Newtonin painovoimateoriaa: sen kolme dynamiikan lakia ja painovoiman laki olivat tutkimusohjelman kova ydin. Esimerkiksi Newtonin teoria kohtasi aluksi jatkuvasti anomalioita, vastaesimerkkejä, jotka eivät sopineet teoriaan. Kuitenkin pitkäjänteisellä työllä kaikki nämä vastaesimerkit kyettiin muuttamaan teoriaa tukeviksi esimerkeiksi positiivisen heuristiikan mukaisesti, eikä niiden missään vaiheessa annettu vaikuttaa kovana ytimenä toimineisiin kolmeen dynamiikan lakiin tai painovoiman lakiin.²³ Positiivinen heuristiikka osoittaa taas sen, mihin tutkimus tulee kohdistaa ja miten avustavia hypoteeseja, eli suojaavaa vyötä, voidaan muokata tarpeen mukaan. Lakatos kuvaa, kuinka positiivinen heuristiikka osoittaa tutkijalle yhä monimutkaisempia malleja todellisuudesta tutkittavaksi. Hän käyttää esimerkkinä sitä, miten Newtonin mallit kehittyivät yhdestä määrätystä pisteestä, kuten auringosta, ja sen kanssa vaikutuksesta olevasta planeetasta usean planeetan heliosentriseen malliin, lopulta lisäten planeettojenväliset voimat yhtälöön.²⁴

Tutkimusohjelmia ja niiden sisällä olevia teorioita arvioidaan sen mukaan, millainen niiden ongelmasiirtymä on, joka voi olla joko progressiivinen tai degeneratiivinen. Tutkimusohjelman

²² Lakatos 1978, 47. Ks. myös Kiikeri & Ylikoski 2004, 72-73.

²³ Lakatos 1978, 48-50.

²⁴ Lakatos 1978, 50.

ongelmasiirtymä on progressiivinen silloin kun sen teoreettinen kasvu ennakoi sen empiiristä kasvua, toisin sanoen, kun se kykenee ennustamaan uusia faktoja onnistuneesti. Degeneratiivinen ongelmasiirtymä on silloin, kun sen teoreettinen kasvu tulee empiirisen kasvun jäljessä, kun se esimerkiksi joutuu *post hoc* selittämään kilpailevassa tutkimusohjelmassa löydettyjä faktoja.²⁵

Lakatos peräänkuuluttaa nöyryyttä tiedemiehiltä, jotka hyväksyvät hänen metodologiansa. Yksikään tutkimusohjelma ei ole koskaan täysin hävinnyt, vaan vaikka oltuaan jäljessä jo pitkään, se voi silti tehdä voitokkaan paluun.²⁶ Lakatos laati kuitenkin alustavan kriteerin, jonka mukaan teorian tai tutkimusohjelman korvaaminen on rationaalista, jonka Kiikeri & Ylikoski ovat kääntäneet seuraavasti:

*Teoria (tai tutkimusohjelma) T voidaan korvata teorialla T', jos T' on sisällöltään rikkaampi kuin T (eli T' selittää samat asiat kuin T:kin ja sen lisäksi siitä voidaan johtaa uusia ennusteita) ja lisäksi T' on empiirisesti vahvistettu (eli jotkin uudet ennusteet osoittautuvat paikkansapitäviksi).*²⁷

Tämän lisäksi Lakatos muodostaa tutkimusohjelmillaan demarkaatiokriteerin: degeneratiiviset tutkimusohjelmat ovat pseudotiedettä ja progressiiviset tiedettä.²⁸ Tutkimusohjelmia voidaan kuitenkin arvostaa jälkikäteen myös niiden heuristisen voiman perusteella, eli sen kuinka monta uutta faktaa ne kykenivät tuottamaan.²⁹

1.2.2. Historia ja sen rationaaliset rekonstruktiot eli historiallinen metodologia

Lakatoksen historiallisen metodologian taustalla on ajatus siitä, että tieteen historiaa tarkastellaan aina normatiivisten mallien kautta. Tällaisia malleja ovat esimerkiksi baconilainen induktivismi, popperilainen falsifikationismi ja kuhnilaiset paradigmat. Tästä seuraa jako normatiiviseen eli sisäiseen historiaan ja empiiriseen eli ulkoiseen historiaan. Yhdessä nämä osoittavat suurelta osin historioitsijalle tarjolla olevat tutkimusongelmat.³⁰ Sisäinen historia kuvaa sitä osaa tieteenhistoriasta, jonka valitun tieteenfilosofian metodologia selittää rationaalisena. Ulkoinen historia kuvaa sitä osaa, joka ei ole rationaalista eli toisin sanoen metodologian mukaista, ja tätä osaa selittämään historioitsijan täytyy käyttää ulkoista historiaa. Esimerkkinä tästä Lakatos antaa Gregor Mendelin geeniteorioiden käytön lopettamisen Neuvostoliitossa, johon vaikuttivat täysin ulkoiset syyt, ja jota

²⁵ Lakatos 1978, 112.

²⁶ Lakatos 1978, 113.

²⁷ Kiikeri & Ylikoski 2004, 73.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Lakatos 1978, 52.

³⁰ Lakatos 1978, 102

ei voida hänen teoriansa mukaan tieteenhistoriassa selittää metodologisilla syillä. Nämä selitykset hän jättää tieteesosiologien ja -psykologien tehtäväksi.³¹

Historiallisesta metodologiasta seuraa, että paras normatiivinen malli on se, joka kykenee selittämään suurimman osan tieteen historiasta rationaalisesti sisäisellä historiallaan. Näitä normatiivisista malleista seuraavia historioita hän kutsuu rationaalisiksi rekonstruktioiksi. Historiankirjoituksellisten tutkimusohjelmien progressiivisuutta voidaan myös arvioida niiden ennustamalla uusilla faktoilla, samoin kuin tieteen tutkimusohjelmia.³² Lakatos kuitenkin painottaa, ettei koskaan ole mahdollista selittää kaikkea tieteen historiaa rationaalisesti, sillä yksikään ihminen ei toimi aina rationaalisesti, ja parhaimmatkin tiedemiehet tekevät virheitä. Nämä anomaliat jäävätkin joko paremman rationaalisen rekonstruktion tai ulkoisen historian selitettäväksi.³³ Rationaalisia rekonstruktioita tulee myös testata itse historiaa vastaan: kaikki metodologiat ja rekonstruktiot voidaan osoittaa epäpäteviksi historian tutkimuksella.³⁴

Kun Lakatos kirjoitti rationaalisista rekonstruktioista 1970-luvulla käy hänen teksteistään ilmi, että tuolloin ajatusta historioitsijan tekemästä tulkinnasta paheksuttiin tieteenfilosofiassa, ja jonkinlainen rankelainen ideaali itsensä sammuttamisesta oli vielä läsnä.³⁵ Historianfilosofiassa Hayden Whiten *Metahistoryn* (1970) ja Frank Ankersmitin *Narrative Logic: A Semantic analysis of the Historian's Language* (1983) myötä tapahtunut narratiivinen käänne taas toi katseen historian tutkimuksessa itse tekstiin ja historioitsijan siinä tekemään argumentaatioon. Oli selvää, ettei historiallinen lähdeaineisto voinut puhua itse puolestaan, vaan se vaati historioitsijan sille tekemän tulkinnan joka tuotti siitä historiallisen tekstin, narratiivin.³⁶ Tämän idean Lakatos jo vuonna 1971 ilmaisee sanoin: ”History without some theoretical ’bias’ is impossible.”³⁷ Hän jatkaa kuvailemalla sitä, kuinka se minkä historioitsija jättää ulkoisen historian selitettäväksi on monesti epäsuora viittaus hänen valitsemaansa metodologiaan, eli normatiiviseen malliin tieteestä. Ja tämä valinta on tehtävä, vaikka historioitsija tutkisikin esimerkiksi psykologista ja sosiaalista tilannetta, jota tieteellinen edistys vaati. Tieteen historia on Lakatokselle aina historia tapahtumista, jotka valitaan ja tulkitaan normatiivisesti.³⁸ Tämä voitaisiin tulkita äärimmilleen vietyinä sosiaalisena konstruktionismina, mutta Lakatoksen vahva painotus tieteen historiassa vallitsevaan rationalismiin, toisin sanoen tieteen sisäiseen logiikkaan, ei

³¹ Lakatos 1978, 114.

³² Lakatos 1978, 133-135. Ks. myös Kiikeri & Ylikoski 2004, 70.

³³ Lakatos 1978, 102, 114, 134.

³⁴ Lakatos 1978, 122-123, 130.

³⁵ Lakatos 1978, 120.

³⁶ Kuukkanen 2015, 21-24.

³⁷ Lakatos 1978, 120.

³⁸ Lakatos 1978, 121.

tee hänestä sosiaalista konstruktionistia tieteen suhteen. Hän oli pikemminkin sosiaalinen konstruktionisti tieteen historian suhteen, eräällä tapaa edellä aikaansa.

1.2.3. Nationalismin tutkimussuuntaukset Lakatoksen tutkimusohjelmoina

'Philosophy of science without history of science is empty; history of science without philosophy of science is blind.' Taking its cue from this paraphrase of Kant's famous dictum, this paper intends to explain how the historiography of science should learn from the philosophy of science and vice versa.

Näin Kantia lainaamalla Lakatos aloittaa artikkelinsa *History of Science and its rational reconstructions*. Jos korvaamme sanan *science* sanalla *nationalism* pääsemme käsiksi siihen, miksi halusin tutkia nationalismin historiantutkimusta Lakatoksen filosofian avulla. Nationalismin historiantutkimuksessa eri tutkimussuuntauksia ei ole muotoiltu filosofioiksi tai metodologioiksi, mutta kentän sisällä on vallinnut samanlainen debatti nationalismin määritelmästä kuin tieteen historiantutkimuksessa tieteestä. Siinä missä Smith puhuu modernistisesta tai primordialistisesta historiankirjoituksesta, puhuu Lakatos induktivistisesta tai falsifikationistisesta historiankirjoituksesta.³⁹ Teoksessaan *Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism* Smith kirjoittaa eri nationalismin tutkimussuuntausten välisestä kilpailusta:

*Hence my starting point is that there can be no single "history of the nation" or of nationalism, but neither is there an infinite number of such histories. What we have instead is a finite number of competing histories determined in large part by the historiographical debates generated by rival paradigms.*⁴⁰

Smith jatkaa, kuinka tätä eri historioiden välistä kilpailua ei tule ymmärtää sosiaalisena konstruktivismina. Tulee pikemminkin tunnistaa kuinka teoria muovaa havaintoja historiasta, kansakuntien ja nationalismin määritelmistä sekä niiden roolista historiassa. Teorialla hän tarkoittaa kokonaisvaltaista historianfilosofiaa sekä historian kulttuurin ja politiikan sosiologiaa.⁴¹ Tässä on selvä yhtymäkohta Lakatoksen jaotteluun sisäiseen ja ulkoiseen historiaan, jossa historianfilosofia määrittää mikä on nationalismia, ja sen ulkopuolelle jäävä on selitettävä sosiologian avulla. Täten seuraavaksi esitellessäni nationalismin historiantutkimuksen kolme pääsuuntausta, pyrin analysoimaan niitä Lakatoksen historiallisen metodologian ja etenkin ulkoisen ja sisäisen historian jaottelun kautta.

³⁹ Lakatos, 1978, 103-105, 108-110; Smith 2000, 22, 30.

⁴⁰ Smith 2000, 2.

⁴¹ Ibidem.

2. NATIONALISMIN HISTORIAN TUTKIMUKSEN KOLME PÄÄSUUNTAUSTA

Smith listaa kolme perustavanlaatuaista väittelyä, jotka määrittävät nationalismin tutkimuksen kentän:

1. Kansakunnan luonne ja alkuperä
2. Kansakuntien ja nationalismin ajoittaminen, toisin sanoen ovatko ne moderneja vai vanhempia
3. Kansakuntien ja nationalismin rooli historiallisessa ja etenkin viimeaikaisessa sosiaalisessa muutoksessa.⁴²

Seuraavaksi läpi käymäni nationalismin tutkimuksen kolme paradigmaa, primordialismi, modernismi ja etnosymbolismi tarjoavat jokainen eri vastaukset näihin kysymyksiin, ja täten myös erilaisen historiankirjoituksen mallin näitä tutkimussuuntauksia seuraaville historioitsijoille. Yksikään näistä tutkimussuuntauksista ei itsessään ole teoria, vaan enemmänkin yläkäsite useille eri tutkijoille ja heidän työnsä, joita yhdistää tutkimussuuntauksen pääteesit. Tulee kuitenkin pitää mielessä, että samalla tutkijalla voi yhden teoksenkin sisällä olla toisistaan hyvin poikkeavia näkemyksiä, ja moni ei asetu yksioikoisesti yhden tutkimussuuntauksen alle työssään.⁴³ Kuitenkin koko nationalismin tutkimuksen kentästä puhuessa on pakko tehdä tällaisia yleistyksiä tutkimuksen jäsentämiseksi. Siinä missä modernisteja yhdistävä pääteesi on kansakuntien ja nationalismin modernisuus ilmiönä, niin etnosymbolistit taas painottavat niiden selittämisessä etnisiä menneisyyksiä ja kulttuureja, ja primordialisteja luonnehtii usko kansakuntien ikaikaisuuteen ja luonnollisuuteen.⁴⁴

2.1. Primordialismi

Primordialismin nimi tutkimussuuntauksena tulee englannin kielen sanasta *primordial* joka yleensä tarkoittaa ensisijaista, itsestäänselvää tai perustavanlaatuaista. Se voidaan jakaa kolmeen alakategoriaan: naturalistiseen, sosiobiologiseen ja kulttuuriseen primordialismiin.⁴⁵

Naturalistinen primordialismi on kaikkein äärimmäisin primordialismin muodoista, ja sen mukaan kansalliset identiteetit ovat luonnollinen osa ihmistä, kuten esimerkiksi puhekyky tai näköaisti. Ihmiskunnan jako eri ryhmiin kulttuurisen ominaisuuksien perusteella nähdään osana luonnollista järjestystä, ja yleensä niillä nähdään myös olevan tietty kyseiselle kansalle ominainen alkuperä,

⁴² Smith 2000, 2.

⁴³ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 22

⁴⁴ Özkrimli 2000, 64.

⁴⁵ Özkrimli 2000, 65-66.

luonne, tehtävä ja paikka maailmassa. Tätä näkemystä nationalismista yleensä edustavat itse nationalistit.⁴⁶

Smith on kutsunut osaa maltillisista naturalisteista perennialisteiksi huomauttaessaan, ettei kansakuntaa tarvitse nähdä ”luonnollisena” tunnustaessaan niiden pohjana olevien suhteiden ikaikaisuuden. Perennialistit näkevätkin kansakuntia keskiajalla ja jopa antiikissa. He kuvaavat kansakuntien historian niiden ajoittaisen kukoistuksen ja kuihtumisen vaihteluna. Smith kuvaa tämän ajatukseen kansakunnasta ikään kuin nukkuvana prinsessa Ruususena, joka nationalistien suudelman myötä herää uudelleen loistonsa, sillä pahimmissaan paikassa ei kansakunta unohda perimmäistä olemustaan. Merkittävinä perennialisteina pidetään esimerkiksi Adrian Hastingsia ja Joseph R. Lloberaa.⁴⁷

Sosiobiologinen primordialismi kehittyi tutkijoiden myötä, jotka sovelsivat sosiobiologian tiedettä etnisten suhteiden tutkimiseen. Sen perimmäinen kysymys on: ”miksi eläimet ovat sosiaalisia, eli minkä takia ne tekevät yhteistyötä?”. Tunnetuin sosiobiologisen primordialismin edustaja on Pierre van den Berghe, ja hänen vastauksensa eläinten yhteistyölle on molemminpuolinen hyötyminen. Ihmisten sosiaalisuuden hän selittää yksilöllisen elinkyvyn maksimoinnilla: suurimman osan historiasta ja esihistoriasta ihmisiä luonnehti sukulaivalinta (*kin selection*), josta seurasi etniset tunteet sukulaistuntemusten laajentumisen myötä. Myöhemmin työnjaon eriydyttyä yhteiskuntien kehittymisen myötä tulivat sen lisäksi vaikuttamaan vastavuoroisuuden (*reciprocity*) ja pakottamisen (*coercion*) ryhmän- ja yhteisönmuodostamisen mekanismit. Nämä kolme periaatetta ovat hänen mukaansa kaikkien ihmisyhteisöjen järjestäytymisen perustana ja täten myös kansakuntien ja nationalististen kansallisvaltioiden pohjana.⁴⁸

Kulttuurinen primordialismi yhdistetään Edward Shilsiin ja Clifford Geertziin jotka muotoilivat oman vahvasti antropologisen teoriansa erottelemalla modernien yhteiskuntien kansalaisuhteet (*civic*) näitä vanhemmista primordiaalisista suhteista. Geertzille etniset ja kansalliset suhteet seurasivat ihmisen olemassaolon kulttuurisista itsestäänselvistä suhteista (*cultural givens*): näihin lukeutuvat muun muassa kieli, uskonto, tavat ja sukulaissuhteet. Voiman näille suhteille antaa ihmisten niille itse antama merkitys, joka tekee niistä jopa Shilsin sanoin pyhiä.⁴⁹

Smith tiivistääkin Geertzin ja Shilsin kulttuurisen primordialismin yksilöiden kokemuksen kautta. Yksilöt olettavat näiden kulttuuristen ominaisuuksien olevan annettuja, jolloin ne saavat järjen

⁴⁶ Özkrimli 2000, 67-68

⁴⁷ Özkrimli 2000, 68-69; Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 23.

⁴⁸ Smith 1998, 147-148. Ks. myös Özkrimli 2000, 70-71.

⁴⁹ Smith 2001 52-54. Ks. myös Özkrimli 2000, 72-73.

ylittävää, jopa pakottavaa, voimaa. Juuri tämä yksilöiden niille antama painoarvo tekee niistä niin voimakkaita, eivät primordiaaliset ominaisuudet itsessään.⁵⁰ Kulttuurinen primordialismi on kuitenkin luettavissa sosiaalisen konstruktionismin kautta, painottaen ihmisten roolia sosiaalisen todellisuuden muodostamisessa tai essentialistisesti, jolloin kulttuuri määrittää merkitysjärjestelmällään yksilön tai kokonaisen sukupolven hyvinkin deterministisesti.⁵¹

Primordialismin kova ydin on kansakuntien ikiaikaisuus, joka ohjaa sitä suojaavien teorioiden vyötä. Edes perennialistinen teoria, joka voi luopua kansakuntien luonnollisuudesta, ei koske kovaan ytimeen kansakunnan muinaisuudesta, koostui se sitten sosiobiologisista suhteista tai kulttuurisista ominaisuuksista. Primordialismia edeltänyt nationalismin tutkimus rajoittui pääasiassa typologioiden tekemiseen eri nationalismien välillä ja yksittäisten nationalismien historiaan, jotka korostivat narratiivisia modernin aikakauden voimien edessä heikkenevistä esikansallisista instituutioista ja nämä pelastavista nationalisteista.⁵² Narratiivisia tutkimuksia on laajalti kritisoitu siitä, ettei niiden muoto käytännössä selittänyt mitään, sillä nationalismin tuoma pelastus esitettiin itsestäänselvytenä. Niitä sekä eri typologioita kritisoitiin myös perustellusti eurosentrisyydestä, niiden jättäessä huomiotta esimerkiksi latinalaisen Amerikan ja Afrikan kehityskulut.⁵³

Tähän verrattuna yllä esitelty primordialismi on selvästi progressiivisen ongelmasiirtymän omaava tutkimusohjelma. Sen positiivinen heuristiikka mahdollisti nationalismin tutkimisen ajalta ennen kansallisvaltioita ja modernia aikaa, josta se ennusti uusia faktoja menestyksekkäästi. Tutkimusalue myös laajeni maantieteellisesti verrattuna aiempaan nationalismin tutkimukseen, kuten Geertzin tutkimuksissa Afrikan ja Aasian nationalismeista.⁵⁴ Primordialismin tyypistä riippuen sen sisäinen historia vaihtelee kuitenkin laidasta laitaan. Esimerkiksi kulttuurisessa primordialismissa sisäinen historia on täysin päinvastainen kuin sosiobiologisessa, ja muidenkaan primordialismin tyyppien välillä on vaikea löytää yhtäläisyyksiä sisäisestä historiasta. Onkin tarpeen sanoa, että jokainen niistä tuottaa toisistaan hyvin poikkeavia rationaalisia rekonstruktioita historiasta.

2.2. Modernismi

Modernismin tutkimussuuntausta kuvaa hyvin seuraava lainaus Ernest Gellneriltä hänen ja Anthony D. Smithin välisestä väittelystä Warwickin yliopistolla vuona 1995:

⁵⁰ Smith 2000, 21.

⁵¹ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 24-25; Özkrimli 2000, 75.

⁵² Özkrimli 2000, 36-37.

⁵³ Özkrimli 2000, 36-43.

⁵⁴ Smith 2000, 21-22.

”... and where the modernists like myself believe that the world was created round about the end of the eighteenth century, and nothing before that makes the slightest difference to the issues we face.”⁵⁵

Vaikka Gellner sanookin hieman kieli poskessa, että maailma luotiin 1700-luvun lopulla, on tästä nähtävissä kuinka merkittävänä Gellner ja hänen mukaansa myös muut modernistit pitivät modernia aikakautta nationalismille: kirjaimellisesti mikään sitä ennen tapahtanut ei voi auttaa nationalismien ongelmien selvittämisessä.

Modernismi syntyi kritiikkinä primordialismia sekä nationalistista ideologiaa ylipäättään kohtaan. Smithin mukaan klassinen modernismi kansakunnan rakentamisen (*nation-building*) ajatuksena sai muotonsa 1960-luvulla, jonka jälkeen siitä muodostettiin lukuisia eri malleja ja teorioita. Vaikka modernisaatioteoriat ovat saaneet kritiikkiä jo 1980-luvulta lähtien, moni tutkija on yhä modernismin kannalla. Tässä tutkimussuunnassa kansakunnat ja nationalismi ovat ilmiöinä saaneet alkunsa viimeisen kahden vuosisadan aikana, käytännössä Ranskan suuren vallankumouksen jälkeen. Tärkeimpiä tekijöitä niiden takana ovat esimerkiksi kapitalismi, teollisuus, byrokraattisen valtion synty, urbanisaatio ja sekularismi. Monen tutkijan mielestä nämä tekijät ovat nationalismille myös sosiologinen välttämättömyys: ennen niitä nationalismille ei ollut tilaa, kun taas modernilla aikakaudella se on välttämätön osa kehitystä. Modernisaatioteoriat voidaan jakaa kolmeen luokkaan: taloudellisiin, poliittisiin ja kulttuurisiin. Useimmat teoriat painottavat jotakin näistä aspekteista, ja tämän takia niitä monesti kritisoidaan reduktionismista.⁵⁶ Esittelen nämä kolme luokkaa seuraavaksi.

Taloudelliset teoriat saivat alkunsa uusmarxilaisten teoreetikkojen töistä 1960-1970-luvuilla, ja niistä suurin osa pohjautuu joko Immanuel Wallersteinin maailmanjärjestysteoriaan tai keskuksen ja periferian suhteita analysoivaan riippuvuuskouluun. Todennäköisesti tärkeimmäksi heistä tuli uusvasemmiston edustaja Tom Nairn.⁵⁷ Nairnin teoria muistuttaa Wallersteinin maailmanjärjestelmäteoriaa, ja sen mukaan yksilöt joutuivat kapitalismin takia mukautumaan samaan muottiin niin maailmantalouden keskusalueilla kuin periferioissakin. Kapitalismin epätasaisen kehityksen myötä seurasi epäsuhta varallisuuden jakautumisessa, joka aiheutti Nairnin sanoin ”puolustusellisen reaktion, jonka me tunnemme nationalismin nimellä”. Syy sille, miksi nationalismi levisi, oli taloudellisten lupauksien epäonnistumisen lisäksi myös valistuksen ajan edistyksen ideaalien toteutumatta jääminen. Nairn on tunnettu myös näkemyksestään nationalismista

⁵⁵ The Warwick Debate, 1995.

⁵⁶ Smith 1998 3, 21-22. Ks. myös Özkrimli 2000, 86.

⁵⁷ Özkrimli 2000, 87.

Janus-kasvoisena monitulkintaisena ilmiönä, joka ei ole hyvä tai paha, ja katsoo samaan aikaan sekä menneisyyteen, että tulevaan. Tässä hengessä hän myös kannattaa esimerkiksi skottinationalismia.⁵⁸

Poliittiset teoriat tulevat tutkijoilta, jotka painattavat politiikan luonteen muuttumista ja esimerkiksi modernin byrokraattisen valtion nousua tai äänioikeuden laajenemista nationalismin syinä. Tunnettuja poliittisen modernisaatioteorioiden tutkijoita ovat Eric Hobsbawm, John Breuilly ja Paul R. Brassi.⁵⁹ Breuilly esimerkiksi korostaa teoriassaan modernin valtion synnystä seurannutta vallan keskittymistä ja valtion kontrollia. Ongelmana oli luoda toimiva suhde yksityistä etua ajavien yksilöiden ja ryhmien sekä valtion edun välillä, johon ratkaisuksi kehitettiin poliittisen kansalaisuuden käsite sekä kulttuurin yhdenmukaisuuden ideologia, joita nationalistinen liike hyödynsi.⁶⁰

Brassi taas on tunnettu instrumentalistina: hänen tutkimuksensa pohjaa ajatukselle, että nationalismi ja etniset sekä kollektiiviset identiteetit ovat ennen kaikkea eliittiryhmien välineitä, joilla pyritään saamaan kannatusta kilpailevia ryhmiä ja toisia etnisiä sekä kansallisia eliittejä vastaan. Tällöin näistä identiteeteistä tulee jatkuvia uudelleenmäärittelyn ja manipulaation kohteita. Tällaiseen kansakunnan tietoiseen luomiseen päätyi myös ensimmäinen ”kansallista heräämistä” kohtaan kriittinen suomalainen tutkimuskirjallisuus.⁶¹ Myös Eric Hobsbawm ja Terence Ranger artikkelikokoelmassaan *Invented Traditions* keskittyvät samankaltaiseen teoriaan nationalismista sosiaalisena manipulaationa, käyttäen esimerkiksi skotlantilaista kilttä klassisena esimerkkinä tuoreesta ilmiöstä, joka on ottanut paljon ulkomaisia vaikutteita, mutta josta on pyritty luomaan kuva ikiaikaisena ja skotlantilaisena ilmiönä.⁶²

Kulttuuristen teorioiden klassikoina pidetään yleisesti Ernest Gellneriä ja Benedict Andersonia. Gellner korostaa siirtymistä maatalousyhteiskunnasta teolliseen yhteiskuntaan nationalismin synnyn syynä. Maatalousyhteiskunnissa kulttuurilla eroteltiin hierarkkisesti eri kastit toisistaan, eikä niissä ollut tarvetta yhtenäiskulttuurille, jota sosiaalisen liikkuvuuden ja tuotannon luonteen vuoksi teolliset yhteiskunnat vaativat työvoimaltaan. Tämä vaati kulttuurin ja kielen standardisoimista muun muassa yhtenäiskoulutuksen kautta. Gellnerin teoriaa voidaan syystä luonnehtia funktionalistiseksi: siinä missä kansakunnan ja valtion kulttuurinen liittäminen olisi ollut katastrofi maatalousyhteiskunnan järjestykselle, oli se välttämätön pakko teollistuvassa yhteiskunnassa.⁶³

⁵⁸ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 27-28.

⁵⁹ Özkrimli 2000, 104.

⁶⁰ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 29.

⁶¹ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 30.

⁶² Ibidem; Özkrimli 2000, 116-117.

⁶³ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 33-34.

Benedict Anderson tuli tunnetuksi vuonna 1983 julkaistun teoksensa *Imagined Communities* myötä. Anderson ei kirjan nimellä suinkaan tarkoita, että kansakunnat olisivat kuviteltuja yhteisöjä, vaan että pienimmäkään kansan jäsenet eivät voi koskaan tavata tai tuntea kaikkia maanmiehiään, joten kansakunta on aina luotava ihmisten mielissä. Andersonille kansallisuus ja nationalismi ovat kulttuurisia artefakteja, joita ei tule arvioida aitouden vaan niiden kuvittelemisen tyylin mukaan. Kansakuntaa edeltävien kulttuurijärjestelmien, kuten uskontojen ja dynastisten valtakuntien hajotessa syntyy kansakunta kuviteltuna yhteisönä. Tämä kehitys vaatii myös samanaikaisuuden kokemuksen luovan lineaarisen aikakäsityksen yleistymisen ja printtikapitalismin (*print-capitalism*), jolloin painotuotteiden muuttuminen kaupallisiksi hyödykkeiksi luo pohjan yhteisöjen rakentumiselle ja niiden sisäiselle vuorovaikutukselle hakiessaan markkinoita.⁶⁴

Modernismin tutkimusohjelman kova ydin on nationalismin ja kansakuntien tiukka ajallinen rajoitus Ranskan vallankumouksesta eteenpäin. Sen ongelmasiirtymä on myös hyvin progressiivinen, josta toimii osoituksena sen lukuisat eri onnistuneet muodot. Tutkittiin sitten nationalismia eliitin keksintönä jolla hallita kasvavaa ihmismassaa, teollisen yhteiskunnan kulttuurisena välttämättömyytenä tai printtikapitalismin mahdollistamana kehityskulkuna, kaikki näistä teorioista ennustivat uusia faktoja jotka ne myös todensivat. Modernismin positiivinen heuristiikka onkin todennäköisesti kaikista vahvin nationalismin tutkimusohjelmista tähän mennessä. Kuvaavaa on myös, että kolme nationalismin tutkimuksen klassikkoteosta, Andersonin *Imagined Communities*, Gellnerin *Nations and Nationalism* ja Hobsbawmin sekä Rangerin *Imagined Traditions* julkaistiin kaikki samana vuonna 1983 ja tämän tutkimusohjelman sisällä.⁶⁵ Eri modernismien sisäinen historia on myös hyvin yhtenäinen, johtuen suurelta osin tarkasta ajallisesta rajauksesta. Ulkoisen historian selitettäväksi jäivät kuriositeetit kuten Perikleen puhe⁶⁶ tai Azar Gattin artikkelissaan *Premodern Nations, National Identities, National Sentiments and National Solidarity* (2016) esittelemä esimerkki *natio* sanan käytöstä Viennen kirkolliskokouksen äänestyksessä vuosina 1311-1312.⁶⁷

2.3. Etnosymbolismi

Etnosymbolistiset teoriat ovat kehittyneet pääasiassa kritiikiksi vallinnutta modernistista ja primodialistista/perennialistista tutkimusta kohtaan. Etnosymbolistit kuten Anthony D. Smith ja John Armstrong kritisoivat modernisteja historiallisen jatkuvuuden vähättelystä sekä kansallisten identiteettien keinotekoisuuden korostamisesta. Heistä myös se, miksi nationalismi levisi niin

⁶⁴ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 34.

⁶⁵ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 22.

⁶⁶ Aittomäki 2016, 37-41.

⁶⁷ Gat 2016, 39.

nopeasti ja miten siitä tuli niin emotionaalisesti voimakas ilmiö selitetään puutteellisesti modernistien toimesta.⁶⁸ Jos kansakunnat eivät ole yhtäältä ikuisia tai uusiutuvia, eivätkä myöskään upouusia ja ainutlaatuisia modernismin tuotteita, täytyi niiden tutkimista varten keksiä uusi lähestymistapa. Se ei laiminlöisi poliittisia ja taloudellisia tekijöitä, mutta keskittyisi subjektiivisiin symbolisiin ja sosiokulttuurisiin elementteihin ja pyrki pääsemään sisälle nationalismin sisäiseen maailmaan.⁶⁹ Etnosymbolismissa pyritään paljastamaan siis se, millainen etnisten identiteettien symbolinen perintö eri kansakunnilla on. Samalla tutkitaan myös esimerkiksi sitä, miten modernit kansakunnat tulkitsevat myyttejä ja perinteitään ja selvitetään, miten nationalistit hyödyntävät etnosymbolista repertuaaria omia tarkoituksiaan varten.⁷⁰

Armstrongin mukaan etnisellä tietoisuudella on jopa muinaiseen Egyptiin ja Mesopotamiaan asti ulottuva historia, jonka lopullinen ilmeneminen nykyaikainen nationalismi on.⁷¹ Armstrong painottaakin, että myytit, symbolit ja kommunikaatiot ovat kestävämpiä kuin materiaaliset tekijät nationalismin ja kansakuntien muodostumisessa. Armstrong onkin tullut tunnetuksi näitä ominaisuuksia kuvaavan myytti-symbolikompleksin käsitteensä kautta.⁷² Anthony D. Smith taas painottaa omassa tutkimuksessaan etnisten yhteisöjen (*ethnies*) käsitettään ja näiden yhteisöjen jaettuja muistoja ja myyttejä, jotka toimivat esimoderneina edeltäjinä kansakunnille: kansakuntia ei siis luotu tyhjästä, vaan ”etnisten menneisyyksien” suhde nykyisiin nationalismeihin on elintärkeä. Tämä keskittyminen symbolisiin ja kulttuurisiin osatekijöihin mahdollistaa biologisten viittauksien korvaamisen, mutta tekee silti ymmärrettäväksi nationalismin emotionaalisen voiman.⁷³ Etnosymbolismin subjektiivisuuden painotus näkyy myös kansan ja eliitin välisen suhteen molemminpuolisuuden korostamisessa verrattuna esimerkiksi yllä mainittuun modernistien instrumentalistiseen painotukseen. Tästä kansalaisten ja kansankulttuurin vaikutuksesta Smith käyttää esimerkkinä John Hutchinsonin dokumentoimaa Gaelista herätystä 1800-luvun lopun Irlannissa, jossa rahvaan ja katolisten alempien luokkien perinteet antoivat kulttuurisen materiaalin älymystön herätysliikkeelle.⁷⁴

Etnosymbolismi on kuitenkin kohdannut paljon eri kritiikkiä modernistien toimesta. Sitä on kritisoitu muun muassa modernien kansakuntien ja aiempien etnisten yhteisöjen välisten erojen vähättelystä ja etnisen identiteetin mukautuvaisuuden unohtamisesta. Se on nähty myös syypäänä nationalismin

⁶⁸ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 36-37; Özkrimli 2000, 121-123.

⁶⁹ Smith 2001, 60-61.

⁷⁰ Smith 1998, 224.

⁷¹ Özkrimli 2000, 171.

⁷² Özkrimli 2000, 171-173.

⁷³ Smith 2000, 63, 76; Smith 1998, 190-192.

⁷⁴ Smith 2001, 57.

tutkimuskenttää vaivaavaan käsitteiden epäselvyyteen.⁷⁵ On myös vaikea osoittaa nationalismien etnisten symboleiden menestys niiden objektiiviseen merkitykseen.⁷⁶ Menestyivätkö ne siksi että ne todella puhuttelivat ihmisiä, vai nationalistien toiminnan ansiosta?

Etnosymbolismin kovaa ydintä on hankala määrittää ja erottaa primordialismista. Osa modernisteista pitääkin esimerkiksi Smithin tutkimuksia primordialistisina.⁷⁷ Kuitenkin Armstrongin myyttisymboli-kompleksien ja Smithin painottamien subjektiivisten elementtien avulla voi sanoa etnosymbolismin kovan ytimen olevan esimodernien symbolien, myyttien, arvojen ja perinteiden merkitys nationalismin tutkimukselle. Toinen osa kovaa ydintä on näiden elementtien tarkastelu pitkällä aikavälillä (*la longue durée*). Etnosymbolisteille nämä nationalismin tekijät eivät ole primordialismin tapaan ikiaikaisia, vaan hitaasti muuttuvia. Tällä tapaa sen ongelmasiirtymä on progressiivinen, ja Smith painottaakin etnosymbolismin kykyä auttaa tänä päivänä muodostuvien uusien nationalismien ja etnisten konfliktien ymmärryksessä.⁷⁸ Sisäinen historia selittääkin etnosymbolismissa paljon ajallisesta pidemmän jakson ja laajemman kirjon ilmiöitä kuin modernismi, mutta on eri asia, kuinka onnistuneesti. Ulkoisen historian selitettäväksi jäävätkin vahvat nationalismit ja kansallisvaltiot, joilla ei ollut takanaan rikasta etnistä historiaa, josta ammentaa etnisiä symboleja. Näistä John Breuilly artikkelissaan *Approaches to Nationalism* listaa esimerkiksi Slovakian ja Libyan.⁷⁹

⁷⁵ Özkrimli 2000, 183-187.

⁷⁶ Breuilly 1996, 151.

⁷⁷ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 36.

⁷⁸ Smith 2001, 57-61

⁷⁹ Breuilly 1996, 155;

3. NATIONALISMIN TUTKIMUKSEN TULEVAISUUS

Käsitellessään nationalismin tutkimuksen tulevaisuutta ja kentällä vallitsevaa umpikujaa yleisten teorioiden ja yksittäisten nationalismin historioiden välillä, Özkrimli mainitsee Fred Hallidayn ehdotuksen tulevalle tutkimukselle. Hallidayn mukaan hyvä tapa tehdä nationalismin tutkimusta olisi kirjoittaa ”teoreettisesti tietoisia” toisin sanoen teoreettisen perustansa avaavia vertailukelpoisia historioita, jotka testaavat itseään historiallista todistusaineistoa vastaan.⁸⁰ Tämä vastaa lähes täysin Lakatoksen teesiä siitä, kuinka tieteenhistorialla tulisi arvioida tieteenfilosofian normatiivisia malleja. Sama kritiikki, jota Lakatoksenkin teoria on saanut, käy kuitenkin myös tähän. Erottelu sisäiseen ja ulkoiseen historiaan, tässä tapauksessa vertailukelpoiseen historiaan ja ”historialliseen todistusaineistoon”, ei ole ongelmaton. Se vaatisi sen, että historiaa tarkasteltaisiin samaan aikaan ilman teoriaa ja ennakkokäsityksiä ja toisaalta teorian eli filosofian mukaan.⁸¹ Tällainen lähestymistapa on osoittautunut ongelmalliseksi, kun tarkasti määritellyt metodologiat joutuvat helposti ristiriitaan empiirisen todistusaineiston kanssa liian lavettein syyllistyessä helposti aineiston *ad hoc* selittämiseen ja epäuskottavuuteen.⁸²

Umut Özkrimli on esittänyt nationalismin tutkimuksen tulevaisuuden tarvitsevan lukuisia eri teorioita yhden suuren ja kaiken selittävän teorian sijaan. Özkrimli siteeraa Craig Calhounia: ”nationalismin saavuttamiseksi sen lukuisissa eri muodoissa tarvitsemme lukuisia eri teorioita”.⁸³ Hän jatkaa kuvaamalla, kuinka osittaiset teoriat kykenevät selittämään eri aspekteja nationalismista: esimerkiksi kansallisuuden uudelleentuottamisen tutkiminen vaatii eri teoriaa naisten ja miesten osallisuudesta nationalistisiin projekteihin.⁸⁴ Nationalismin tutkimuksessa ei olla vielä esitetty Feyerabendin ”kaikki käy”⁸⁵ tyylistä ideologiaa, mutta Özkrimlin peräänkuuluttamat osittaiset teoriat lähestyvät tätä. Tämä on kuitenkin yksi uloskäynti yllä hahmotellusta ongelmasta teorian ja historiallisen lähdeaineiston suhteen: kun teoriat kehitetään tapauskohtaisesti tutkituille ilmiöille, ja rajaukset ovat tarpeeksi tarkkoja ovat ne väistämättä yhteismitallisia.

Özkrimli linjaakin, että kaikkia eri nationalismeja yhdistää ilmiönä osallistuminen nationalismin diskurssiin, joka toimii myös määrittelynä sille, mitä ilmiöitä nationalismin tutkimukseen kuuluu. Näin hän kuvaa nationalismin diskurssin kolme pääpiirrettä:

⁸⁰ Özkrimli 2000, 233.

⁸¹ Kiikeri & Ylikoski 2004, 70-71

⁸² Kiikeri & Ylikoski 2004, 74-75.

⁸³ Özkrimli 2000, 227.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Kiikeri & Ylikoski 2004, 76.

1. Se väittää, että kansakunnan edut ja arvot ohittavat kaikki muut edut ja arvot.
2. Se pitää kansakuntaa ainoana legitimitietin lähteenä. Tässä en tarkoita 'poliittista legitimitiettiä'. Kansaa (tai nationalismia) voidaan käyttää oikeuttamaan kaikenlaisia tekoja, joita ei muuten hyväksyttäisi tai suvaittaisi. Kuten Löfgren havainnollistaa, 'kansallisen etuliitteessä on voimaannuttava magia ... Tämä yksinkertainen lisäys muuttaa sen kohteen, tehden siitä virallisemmän, pyhemmän, tunteellisemmän.'
3. Se toimii binääristen jaotteluiden, 'meidän' ja 'heidän', 'ystävien' ja 'vihollisten', kautta. Nämä kategoriat erotetaan terävästi toisistaan 'toisensa poissulkevilla joukoilla oikeuksia, velvollisuuksia, moraalisia merkityksiä ja käyttäytymisen periaatteita'. Se määrittelee 'meidät' suhteessa Toiseen ...⁸⁶

Tämän diskurssin hän kuvaa myös vangitsevan nationalismien modernisuuden. Özkrimli väittää, että kansakunta voi olla vain nationalismien kontekstissa, ja juuri tämä erottaa nykyaikaiset kansakunnat aiemmista etnisistä yhteisöistä.⁸⁷ Kuitenkin esimerkiksi osat Perikleen puheesta Ateenassa täyttävät nämä kolme nationalismien diskurssin kriteeriä hyvinkin onnistuneesti.⁸⁸ Jos Perikleen ajan Ateenassa esiintyi nationalistista diskurssia, eikö tällöin voida sanoa myös silloin olleen nationalismia?

John Hutchinsonin *Nations and Nationalism* -journalin 25-vuotista taivalta juhlistaneessa lehdessä kirjoittaa pääkirjoituksessaan siitä, kuinka suuret väittelyt kansakuntien modernisuudesta, jotka loivat käsitteet ja luokitukset nationalismien tutkimuskentälle ovat lähestymässä loppuaan.⁸⁹ Tämän seurauksena on syntynyt useita tutkimuksen alakenttiä, joista Pakkasvirta ja Saukkonenkin kirjoittavat *Nationalismit* teoksessaan. Jotkut voivat Hutchinsonin mukaan olla huolissaan siitä, että tutkimus on menettämässä koherenssiaan ja osoittaa vähenevää kiinnostusta yleisiin kysymyksiin. Toisaalta tämä voi myös kuvata nationalismitutkimuksen kypsyyttä, ja sitä että suuret kysymykset ovat nyt asettuneet aloilleen ja on aika siirtyä uusiin kysymyksenasetteluihin, jotka kirpoavat aikamme uusista ilmiöistä ja uusista metodeista, kuten vaikkapa muistitietotutkimuksesta.⁹⁰

Samaan tapaan *Nationalism and Modernism* teoksensa lopussa Smith kuvailee, kuinka nationalismien kenttä on kehittynyt 1950- ja 1960-lukujen rujoista malleista paljon hienostuneempiin ja kentän monimutkaisuuden ymmärtäviin teorioihin. Smith näkee yhden suuren teorian, joka yhdistäisi olemassa olevan tutkimuksen lähes utopistisena hankkeena, mutta joka toteutuessaan mahdollistaisi esimerkiksi kansainvälisen politiikan ja turvallisuuden alojen kanssa laajemman ja paremman

⁸⁶ Özkrimli 2000, 230.

⁸⁷ Özkrimli 2000, 229.

⁸⁸ Aittomäki 2016, 37-41.

⁸⁹ Hutchinson 2019, 10.

⁹⁰ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 37-39.

keskustelun. Samoin tällainen yleinen teoria mahdollistaisi nyt kovin hajanaisen kentän sisällä pienempien ilmiöiden paremman ymmärtämisen hänen mukaansa.⁹¹

Miltä tämä tilanne siis Lakatoksen metodologioiden kautta vaikuttaa? Jos hahmotamme suurimmat tutkimussuuntaukset tutkimusohjelmina, on kaipuu yhdelle kaiken selittäväälle teorialle turha. Usean eri menestyksekkään tutkimusohjelman yhtäaikainen olemassaolo on pikemminkin tae itse tutkimuskentän rikkaudelle. Postmoderniksi suuntaukseksi kutsuttu, Özkrimlin osittaisesti teorioista mahdollisesti muodostumassa oleva uusi tutkimusohjelma, on tästä näkökulmasta vain yksi tutkimusohjelma lisää tähän joukkoon. Jos esimerkiksi primordialismin tutkimusohjelman loppu näyttääkin hämmöttävän uusien tutkimusten vähetessä sen tiimoilta, on silti muistettava Lakatoksen peräänkuuluttama nöyryys. Ei ole mahdotonta, että jonkin primordialismin teorioista yksittäisen läpimurron kautta tekisi vielä paluun nationalismiin tutkimuksen areenalle.

⁹¹ Smith 2001, 222-223.

LOPPULAUSE

Vaikka rationaalisten rekonstruktioiden rakentamisella on omat ongelmansa niin tieteen historian kuin nationalismin puolella, näen että Lakatoksen tutkimusohjelmat sopivat kuvaamaan nationalismin tutkimuksen kenttää ilmiönä. Tutkimusohjelmien metodologinen malli on pätevä työkalu näin monimuotoisen ja laajan tutkimuskentän hahmottamiseen. Suurin anti Lakatoksen ajatusmaailmasta on uskoakseni se, että nationalismin tutkimuksessa ei ole tarvetta yhdelle suurelle teorialle, joka yhdistäisi eri tutkimusohjelmat tai turhalle pelolle kentän pirstaloitumisesta. Se, että kilpailevat tutkimusohjelmat kykenivät tuottamaan tietoa menestyksekkäästi nationalismista usean vuosikymmenen ajan, on jo osoitus niiden heuristiselle voimalle.

Historiallisen metodologian kautta eri tutkimussuuntausten arviointi on haastavaa. Tähän suurimpana syynä se, että yhden suuntauksen alla voi olla niin monta erilaista teoriaa ja tutkijaa, että yhtenäistä kuvaa esimerkiksi sisäisen ja ulkoisen historian suhteen on lähes mahdotonta tehdä. Jos kuitenkin jokaista eri nationalismin tutkimuksen alalajia, kuten sosiobiologista primordialismia tai taloudellista modernismia, lähestyttäisiin omana tutkimusohjelmanaan, ei tutkimusohjelman käsitteestä olisi enää tällöin mitään hyötyä. Olisi sama tutkia jokaista teoriaa tai tutkijaa itsessään ilman Lakatoksen metodologiaa.

Jatkotutkimus, joka soveltaisi Lakatoksen tutkimusohjelmien metodologiaa voisi tarkastella ennen 1980-lukua tutkimussuuntausten moninaisuutta vallinnutta tilannetta, ja sitä miten uudet suuntaukset tulivat esimerkiksi nationalismin typologioiden ja muiden vanhempien nationalismin tutkimussuuntausten tilalle. Myös Lakatoksen historiallista metodologiaa voisi soveltaa nationalismin tutkimuksen metodologian ja siitä seuraavan historiankirjoituksen välisen suhteen problematisointiin. Tutkimuskohteena voisi olla esimerkiksi mitä nationalismin tutkimussuuntausta historian oppimateriaali peruskouluissa tai lukiossa edustaa. Olisi mielenkiintoista tutkia tätä eri aikajaksoina, ja katsoa onko tutkimuskentän kehittyessä tapahtunut muutosta myös oppimateriaalissa esitetyssä kuvassa nationalismista. Toinen mahdollisuus jatkotutkimukseen olisi tarkastella 2000-luvulla tulleita uusia tutkimuksia, joihin viitataan postmodernistisena suuntauksena, ja katsoa muodostavatko ne yhtenäistä kokonaisuutta tutkimusohjelman hengessä. Tällöin olisi mahdollista selvittää onko nationalismin tutkimuksen kenttä todellakin pirstaloitumassa, vai säilyykö uusissakin tutkimuksissa jonkinlainen yhtenäisyys.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

I Lähteet

- Gellner, Ernest & Anthony D. Smith 1995: "The Nation: real or imagined?" *The Warwick Debates on Nationalism. Nations and Nationalism*, Volume 2, Number 3, November 1996, s. 357-370. <http://www.lse.ac.uk/researchAndExpertise/units/gellner/Warwick0.html> (luettu 21.5.2019)
- Hutchinson, John 2019: "Nations and nationalism: the first twenty-five years" *Nations and Nationalism*, Volume 25, Number 1, January 2019, s. 5-15.
- Lakatos, Imre 1978: "Falsification and the methodology of scientific research programmes" *The methodology of scientific research programmes: Philosophical papers Vol. 1*, s. 8-93. Toimittanut Worrall, John ja Currie, Gregory. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lakatos, Imre 1978: "History of science and its rational reconstructions" *The methodology of scientific research programmes: Philosophical papers Vol. 1*, s. 102-138. Toimittanut Worrall, John ja Currie, Gregory. Cambridge University Press, Cambridge.
- Larvor, Brendan 1998: *Lakatos: An Introduction*. Routledge, London.
- Smith, Anthony D. 1998: *Nationalism and Modernism*. Routledge, London.
- Smith, Anthony D. 2000: *The nation in history: Historiographical debates about ethnicity and nationalism*. Polity Press, Cambridge.
- Smith, Anthony D. 2001: *Nationalism: Theory, ideology, history*. Polity Press, Cambridge.

II Tutkimuskirjallisuus

- Aittomäki, Heikki 2016: *Kuolemantanssi. Askeleita nationalismin Euroopassa*. 2. painos. Bookwell, Porvoo.
- Breuilly, John 1996: "Approaches to Nationalism" *Mapping the Nation*. s. 146-174. Edited by Gopal Balakrishnan. Verso, London.
- Cunningham, Andrew & Williams, Perry 1993: "De-centring the 'big picture': The origins of modern science and the modern origins of science." *British Journal for the History of Science*, Volume 26, Number 4, December 1993, 407-432.

- Gat, Azar 2016: "Premodern Nations, National Identities, National Sentiments and National Solidarity" *The Roots of Nationalism - National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815* s. 31-46. Edited by Lotte Jensen. Amsterdam University Press B.V, Amsterdam.
- Kiikeri, Mika & Ylikoski, Petri 2004: *Tiede tutkimuskohteena*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kuukkanen, Jouni-Matti 2015: *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. Palgrave Macmillan.
- Pakkasvirta, Juha & Saukkonen, Pasi 2005: *Nationalismit*. WS Bookwell Oy, Porvoo.
- Özkirimli, Umut. 2000: *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. Macmillan Press, Houndmills.